

R. RINKEVIČIENĖ

NEOSCHOLASTINĖ FILOSOFIJOS OBJEKTO SAMPRATA LIETUVOJE

Filosofinės situacijos apžvalga. 1918 metais susikūrusios Lietuvos Respublikos situaciją inteligentija vertino kaip gana keblią. P. Kuraitis rašė, kad mažai lietuvių tautai išlikti įmanoma tik stiprinant dvasinę kultūrą. Daugelis mąstytojų kėlė idėją, kad filosofija turinti nurodyti visuomeninio gyvenimo tvarkymo kryptį, auklėti žmones ir nutiesti tiltus didžiai kultūrai. Deja, pati lietuviškosios filosofijos žemė dirvonavo. 1832 metais uždarius Vilniaus universitetą, buvo užkirstas kelias plėtotis profesionaliai filosofijai Lietuvoje. Profesionali filosofija atgimė vos ne po šimto metų, susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei ir 1922 metais Kaune įsteigus Lietuvos universitetą, kuris 1930 metais pavadintas Vytauto Didžiojo universitetu.

Šio universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, kaip teoriniame katalikybės centre, buvo dėstoma tik neotomistinė filosofija. Jos vyravimą Lietuvoje lėmė daugelis veiksnių.

XIX a. vyko didžiulės permainos Vakarų Europos kultūroje. Aktyviai žydėjo buvusi bendra kultūrinė krizė. Neokantaininkai ir pozitivistai neigė tradicinę filosofiją (kaip metafiziką). Modernioji filosofija, paslyminti idėjinė anarchija bei nestabilumai, nusivylė pačia savimi. Tai sužadino pastovių vertybių nostalgiją. XIX a. kai kurių filosofijos kryptų pastebėti rezultatai buvo verūnami atskirais atvejais perdėm nihilistiskai, filosofija redukuojama į metodologiją. Tokia padėtis kėlė katalikiškosios filosofijos atnaujinimo bei stiprinimo poreikį. 1879 m. pasirodžiusioje Leono XIII enciklikoje "Aeterni Patris" katalikybėi buvo iškeltas uždavinys atkurti tomizmo dvasiškai suprantamą krikščioniškąją filosofiją.

Lietuviškoji inteligentija, suvokusi kultūrinę krizę tuometinėje Lietuvoje, taip pat veikdama Vakarų Europos filosofijos, orientavo lokalinę filosofiją į ontologizmą, į "sintetinę pasaulėžiūrą", į Tomo Akviničio bei jo sekėjų filosofijos retrospekciją. Tiek Vakarų Europos, tiek Lietuvos neotomistinės filosofijos (kaip Europinio neotomizmo dalies) samprata rėmėsi Tomo Akviničio ir speku latvyvosios filosofijos tradicijomis, ypatingą įtaką jai turėjo Ch. Volfo filosofinės idėjos. Ontologijos, kaip "pirmosios filosofijos", koncepcija iš Aristotelio per scho astiką ir Naujųjų laikų filosofiją pastebė Lietuvos mokyklas. Nėra abejonių, kad visi Lietuvos katalikiškosios filosofijos atstovai buvo susipažinę su Aristotelio bei Tomo Akviničio pažinimais ir jų filosofijos koncepcijomis.

Nors Lietuvoje vyravo neoscholastika, katalikiškoji filosofija Lietuvoje nebuvo

vienalytė, joje žymu augustinizmo, V. Solovjovo „visuotinės filosofijos“, egzistencializmo ir kitokių apraiškų.

Lietuviškojo tomizmo filosofinis pluralizmas nebuvo koks nors išskirtinis reiškinys, palyginti su Vakarų Europos filosofija. XIX a. antroje pusėje - XX a. pirmoje pusėje vakarieiškoji katalikybė neišvengė prieštaravimų. Neotomizmo, tebesprendusio spekuliatyvias metafizikos problemas scholastiniais metodais, autoritetas susilpnėjo. Tarp pačių katalikų inteligentų atsirado manančių, jog neotomizmas nepatenkina dvasinių šiuolaikinės epochos poreikių.¹ Neotomizmą atnaujinimo šaltiniu tapo augustinietiškos orientacijos filosofija. Pažymėtinas katalikiškojo modernizmo pažūrų pluralizmas bei metodologinis nevienodumas, sąlygotas įvairių šiuolaikinės filosofijos krypčių - kantizmo, bergsonizmo, pozitivizmo, o vėliau - tarpukario laikotarpiu - fenomenologijos bei egzistencializmo.² Kaip minėta, ir Lietuvoje neoscholastinių koncepcijų modifikacija nebuvo vienalytė. Pats nescholastinės filosofijos Lietuvoje skirstymas į neotomistinę ir neoaugustinistinę gana problemiškas. Tiek Vakarų Europoje, tiek ir Lietuvoje augustinietiškos tradicijos sekėjai nesudarė ortodoksinės inokyklos. Kalbėti apie augustinietiškąją mokyklą Lietuvoje juo labiau nėra pagrindo, nes panašumą į augustinistinę filosofiją sąlygojo V. Solovjovo įtaka, o ne tiesioginis santykis su šios dvasios filosofija. Pagristai galima sutikti su A. Poškos nuomone, kad „šiai ten. encijai Lietuvos neoscholastinėje filosofijoje pavadinti geriau tiktų spiritualizmo terminas.“³ Beje, tiek tarybinės, tiek buržuazinės Lietuvos tyrinėtojai pavienius autorius nevienodai priklaia tai tomistinei, tai augustinistinei tendencijai.

Beje, Lietuvoje neortodoksinė katalikiškoji filosofija įgavo kur kas platesnį mastą nei ortodoksinis tomizmas, kurį tikrai reprezentavo bene vienintelis P. Kuraitis. Tačiau nors modernizmo idėjos skverbėsi į visą tuometinės Lietuvos dvasinę kultūrą, ryškios alternatyvinės formos ortodoksinei pasaulėžiūrai, kaip tai atsitiko Vakaruose, neigavo. Todėl kalbėti galima tik apie tam tikras modernizmo apraiškas katalikiškoje Lietuvos filosofijoje, o ne apie savarankišką, susiformavusį katalikiškojo modernizmo variantą ar katalikiškosios modernistinės filosofijos koncepciją.

Esant varganai filosofijos padėčiai ir pačių filosofuojančių atūlinkamam poreikiui Lietuvoje, lietuviškoji neoscholastinė filosofija užgimė (įsteigus universitetą bei Teologijos-filosofijos fakultetą), besvarstydamą, kas ji ji tokia. Jos atstovai - S. Salkauskis, P. Kuraitis, P. Dovydatis, Iz. Tamošaitis ir kt. - svarstė filosofijos objekto, jos struktūros, metodo, santykio su specialiais mokais bei teologija ir kitus klausimus, nusakančius filosofinio pažinimo specifiškumą ir kompetenciją.

Reikia pabrėžti, kad negalėdami aprėpti daugelio kultūros bei mokslo artyčių ar tos pačios filosofijos problemų, filosofai neretai apsiribodavo įvadinio pobūdžio straipsniais ir nekėlė sau didelių reikalavimų. Būdavo nurodoma tik svarbiausi momentai, dėstoma populiariai, deklaratyviai. Tačiau negalima pamiršti, kad katalikiškoje Lietuvos filosofijoje gana gerai suvokė filosofijos, kaip mokslo, statusą nusakančių klausimų problemišumą ir, juos spręsdami, iš esmės orientavosi į

¹Куратис П. Философия как компетенция католического интеллекта. - Вест. Вильн. Ун-та. 1984. - С. 90.

²Žr. t. p. - P. 92, 211.

³Poška A. Neoscholastinės filosofijos diferencijavimas buržuazinėje Lietuvoje // Problemos. - 1971. - Nr. 2/8. - P. 105.

Vakarų Europos neoscholastinę filosofiją.

Ortodoksinė tomistinės filosofijos objekto samprata. P. Kuračtis A. Jakšto-Dambrausko filosofijos sampratą statė priešpriešiais tomistinių apibrėžimų, jog filosofija - tai "grynai prigimtos galios pažinimui prieinamų realių faktų svarstymas giliausias protui prieinamais požiriais, visur prisilaikanti faktų ir kritiško proto reikalavimų."⁴ Ir nei A. Gylis, nei M. Reinys bei A. Maliauskis, būdami išūktimi tomizmo šaltininkai, filosofijos koncepcijos nepateikė. Kadangi minėti tomistinės filosofijos atstovai tepasisakė atskirais filosofiją liečiančiais klausimais ir tik tiek, kiek to reikalavo jų interesai, kalbėti tenka tik apie P. Kuraččio filosofijos sampratą. Anksčiau minėtų autorių mintys gali tik paliudyti, kad jos iš esmės atitiko ortodoksinę P. Kuraččio filosofijos koncepciją.

Kalbant konkrečiai apie P. Kuraččio filosofijos objekto koncepciją, tenka pradėti nuo būties klausimo, kuris tomizme susijęs su pirmuoju. P. Kuračtis perėmė tradicinę aristotelinę-tomistinę būties struktūros koncepciją. Visų pirma būtis apibūdinama kaip transcendentalinė, o tai reiškia, kad ji apima visas būčių rūšis (ir jų skirtumus) ir realiai egzistuojančias bei galimas būtis, ir Dievą, ir jo kūrinčius. Antra esminė būties savybė - būties analogiškumas, reiškiantis tai, kad dualistinio pasaulio sudedamosios dalys panašios tuo, jog turi bendrą ypatybę - jos yra. Kita vertus, jos "skirtias savo esme, nes kitokia būtis yra Dievas, kitokia būtis yra sutvėrinai".⁵

Esminga tai, kad kuračiškasis filosofavimas domisi ne vienareikšme būtimi - dvylype ir būtinai su atitinkamu dieviško ir šio pasaulio santykio pobūdžiu. Tai pastebima ir M. Reinio bei A. Maliauskio filosofiniuose samprotavimuose. Prie ortodoksinio filosofijos objekto aiškinimo priskirtinas ir P. Dovydaičio požirius, nors, būtna pabrėžti, bendra jo filosofijos koncepcija ir netilpo į neotomizmo rėmus (turima galvoje P. Dovydaičio filosofijos ir teologijos santykio sprendimas). P. Dovydaičio suprantamos filosofijos didžiausias rūpestis - dualistinis pasaulis: teistiškai traktuojamas metafizinio ir gamtinio pasaulio santykis.

Reziumuojant galima pasakyti, kad ortodoksiškai besiorientuojanti tomistinė filosofija domėjosi visa realybe - materialaus, gamtinio pasaulio ir metafizinės būties santykiais. Filosofijai privalu atskleisti, kokia ontinė žmogaus padėtis pasaulyje, kokia turi būti jo etinė pozicija, kiek gilus pažintinis santykis su tuo, kas yra transcendentiška. Nustatyti žmogaus gyvenimo prasmę ir tikslą tegalima tuomet, kai žinoma, kas yra esminga, pastovų transcendentiniame žmogų pasaulyje. Kitaip sakant, kas yra metafiziška ir materiallame, ir idealiajame pasaulyje. Jau minėta, kad P. Kuračtiui tarp žmogaus ir metafizinio pasaulio lygmens nėra neperžengiamos užtvaros ar bedugnės fenomenų (reiškinių) pavidalu, kaip skelbė I. Kantas. P. Kuraččio supratimu, filosofijos uždavinys kaip tik ir yra išuokštinti žmogų ir pasaulį iš materialaus kevalo ir parodyti, kad susieina ir kur susieina į vieną visumą žmogus, šis ir absoliučiai idealus pasauliai. Iš esmės, darydama tokį būties pjovį, ji atmeta tai, kas nėra idealu: atskleidusi faktinę dalykų padėtį, nurodo normas "galimų būčių" pavidalu. Iš P. Kuraččio filosofinių samprotavimų galėtų būti tokia išvada, kad "realūs faktai giliausias protui prieinamais požiriais", apibūdinantys filosofiją, - tai pasaulio ir absoliuto santykiai, kurie jie yra ir kurie turi būti pagal šių komponentų esmę

⁴ Kuračtis P. Prelatas Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas - filosofas ir teologas / *Metafizikos kelias*. - 1939 - Nr 9 - P. 615.

⁵ Kuračtis P. *Ontologija* - K., 1933. - T. I. - P. 90.

ir prigimtį. Filosofijos, kaip mokslo apie tai, kas yra ir gali būti, aiškintimas aidu atliepia XIII a. scholastinės filosofijos Lietuvoje supratimui, paremtam Ch. Volfo filosofine nuostata.⁶

Neortodoksinis katalikiškosios filosofijos objekto modelis. Kalbant apie A. Jakšto, S. Šalkauskio, P. Dovydaičio, Iz. Tamošaitio, K. Ambrozaitis filosofijos koncepcijas, tenka pasakyti, kad bendros vieningos filosofijos sampratos toli gražu nebuvo. Bendra buvo tik tai, kad visi šie filosofai savo pažūras skelbė po tomizmo vėliava ir, daugiau ar mažiau, laikėsi pačių bendriausių tomistinės filosofijos principų. Detaliau pažvelgus į jų filosofijos, kaip savarankiškos pažinimo srities, koncepcijas, aiškėja, kad vieni modifikavo patį tomistinės filosofijos objekto supratimą (A. Jakštas, S. Šalkauskis, K. Ambrozaitis), kiti, tarkim, P. Dovydaičis, - filosofijos ir teologijos santykių sprendimą, Iz. Tamošaitis, kuris, matyt, buvo radikaliausias, - metodo problemą. Būdingas neortodoksinės katalikiškosios filosofijos Lietuvoje bruožas - jos eklektiškumas.

A. Jakšto filosofijos definicija, pateikta "Logikoje" (281-205), skambėjo taip: "Filosofija yra mokslas daiktų pažinimo aukštesnėmis ir jei galima net aukščiausiomis jų priežastimis."⁷ Daiktinis pasaulis sutvertas "Aukščiausios priežasties", todėl filosofijos idealas esąs išaiškinti visatos atsiradimo kilmę, jos sudėtį ir veikimo dėsnius, remiantis tos "Aukščiausios Esybės" supratimu. Toks filosofijos apibrėžimas, be abejoj, atitinka tomistinę filosofijos koncepciją. Tačiau A. Jakšto laikuose S. Šalkauskiui⁸ ryškėja mintis, kad scholastinė filosofijos samprata jo nepatenkino. Kuo gi ribotas scholastinis filosofijos supratimas, A. Jakštas nepasiskaitė.

Visų kitų filosofinių krypčių (gyvenimo filosofijos ir įgnoseologizmą linkusios filosofijos) nuomonės filosofijos objekto klausimu taip pat esančios vienpusiškos. Čia A. Jakšto mintys vos ne pažodinės Solovjovo mintims, kuriomis teigiama, kad filosofijos objektas nėra nei reiškinių pasaulis, tapatinamas su mūsų pojūčiais, nei idėjų pasaulis, tapatinamas su mūsų mintimis.⁹ Pasak V. Solovjovo, filosofija tyrinėja vidinę esybį (сущность) ir jų gyvenimo tvarką, kurią sąlygoja jų santykis su pirmine esybe. Lyg aidu A. Jakštas atkartoją, kad "tikroji filosofija, turėtų būti gyvųjų formų bei suformuoto gyvenimo filosofija, neužmirštant ir to, kas yra nemainoma bei amžina".¹⁰ A. Jakštui, viena vertus, Dievas atlieka kūrėjo ir apvaldos valdmenį, yra sutvertų daiktų vienybės principas, todėl pasaulis filosofijoje negali būti paaiškintas be Dievo, antra vertus, - Dievo, kaip kūrėjo, prigimtis negali būti suprantama be daiktinio pasaulio, kurį jis sutvėrė. Beje, pagal tomistinę filosofijos supratimą, filosofijos objektu taip pat negali būti nei atskirai paimtas pasaulis, nei Dievas ne santykyje su gamtiniu pasauliu.

A. Jakšto Dievo ir pasaulio santykio, kaip filosofinės problemos, charakteristika V. Solovjovo įtakoje šiek tiek transformuota. Tiesa, A. Jakštas neperėmė iš V. Solovjovo sumodernintos krikščioniškos pasaulėžiūros - "dieviškosios" evoliucijos

⁶ Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje (Filosofija Lietuvos mokyklose XVI-XVIII amžiais), I-II dalis. -V., 1975. -P.223

⁷ Jakštas A. Logika. -K., 1919. -P.205.

⁸ Šalkauskis S. Rinktiniai raštai. -Roma; Lietuvos Katalikų Mokslų Akademinė, 1986.

⁹ Comenius B. *Сопроше сущности*. -Гриф., 1911. -С. 278.

¹⁰ Jakštas A. Mūsų naujoji literatūra // Raštai, t.1-2 (1904-1923). -K., 1923-1924. -P.645.

teorijos. Ji sako prie tomizmo kreacionistinės idėjos, kad Dievas yra pasaulio kūrėjas. Aiškinamas pasaulio pr. gimtį. A. Jakštas derino tomistinį dualizmą ir panteistinę V. Solovjovo pasaulio sielos idėją. Aiškinimas, kad pasaulis, kaip kūrinys, - netobulas, priklausomas nuo Dievo, kuris veikia gamtinį pasaulį per įvairias gamtines jėgas, iš esmės nėra priešingas tomistiniam šio klausimo sprendimui.

Matyt, bendriausiam scholastikos šalininkų filosofijos aiškinime A. Jakštas pasigedo žmogiškojo pasaulio. A. Jakštas yra pabrėžęs, kad abu klausimai - kas yra žmogus ir kas yra pasaulis - lygiai svarbūs, nes tik atsakymas į juos abu vedas prie bendrojo žmogaus ir pasaulio Kūrėjo - Dievo¹¹. Neatsitiktinai A. Maccina pastebėjo, kad A. Jakštą domino trys dalykai: pasaulis, žmogus ir Dievas. Charakteringa esą tai, kad A. Jakštas daugiau dėmesio skiria žmogui ir gamtai, negu Dievui.¹² Dievas, kaip kūrėjas, reikštasi per žmogų ir per gamtą. Vadinasi, Dievas, kaip filosofijos objektas, gali būti priimtas tik remiantis ne mažiau svarbiu dalykais - žmogumi ir pasauliu.

A. Jakštas laikė S. Šalkauskiui rašė, kad J. Vronskis ir V. Solovjovas ne viename dalyke pralenkė Šv. Tomą ir pagilino mokslą apie Dievą. Jie esą teosofai, o tikroji filosofija, teigė A. Jakštas, ir esanti teosofija. Todėl S. Šalkauskio bandymas sulyginoti A. Jakštą su Vydūnu turi pagrindo. Juk Vydūno pasaulėžiūra irgi buvo teosofiška. Skirtumas tik tas, kad Vydūno teosofijos pagrindas yra indiškoji filosofija, o A. Jakšto teosofija remiasi krikščioniškuoju mokslu. Kaip žinoma, teosofija skelbia žmogaus sielos vienybę su Dievu, į ką ir buvo nukreiptas tiek Vydūno, tiek A. Jakšto filosofinis žvilgsnis. Skyrėsi jų teosofijos dieviškos prigimties aiškinimu. Neabejojama, kad A. Jakštas, kaip ir Vydūnas, ypač domėjosi žmogumi, kuris jo filosofijoje išliko kaip lygavertis kitems jo objekto komponentams - gamtiniam pasauliui ir dieviškai realybei.

Nors A. Jakštas tradiciškai ir skelbė Dievą aukščiausią vertybę, charakterizuojant jo filosofines pažiūras, būtų netikalu akcentuoti teocentrizmą. A. Jakštas žmogiškąją būtybę, jos reikšmę pasaulio sferoje išskė: iki dieviško lygmens, todėl žmogaus, kaip kūrėjo, koncepcija sąlygojo jo filosofinių pažiūrų antropocentristinį pobūdį. Teologinio žmogaus santykio su transcendentine pasaulio sfera būtinumo postulata A. Jakštas laikė negincytina tiesa, o pasaulio ir žmogaus artėjimas prie transcendencijos vadinasi, paties pasaulio tvarkos bei esmės keitimas paties žmogaus pastangų dėka gali būti laikomas centrine jo filosofijos problema.

Tiek pasaulio kilmę ir tikslą, tiek žmogaus gyvenimo prasmę ir paskirtį, tiek Dievo prigimtį A. Jakšto suprantama filosofija negali tyrinėti atskirai, neatsižvelgdama į vieną ar į kitą klausimą. Tokia nuostata (tiesa, ji nebuvo paties A. Jakšto aiškiai išreikšta), matyt, buvo inspiruota V. Solovjovo pilnojo žinojimo sampratos.

S. Šalkauskis pateikė tokią filosofijos definiciją, kuri lyg ir neatskyrė nuo tomistinės, tik šiek tiek išplėtą: "filosofija yra bendras ir visuotinis mokslas (artutinė giminė), steigiamas išskirti žmogaus protą į aukščiausią sąmoningumo laipnį (subjektyvūs žvilgsniai), kad prigimtoje jo sferoje išvystytume pažinių visumą (objektyvūs žvilgsniai) iš pirmutinių ir visuotinių prielaidų (rūšinis pažymynas)".¹³ Šis filosofijos apibrėžimas sudarytas tartum iš dviejų dalių. Antrąją išreikščiama mintis, kad filosofija yra visuotinis mokslas, kurio objektas - pasaulio visuma, tiriami iš

¹¹ Jakštas A. Mokslas ir tikėjimas. - K., 1930. - P.27.

¹² Žr. Maccina A. Jakšto filosofija // Naujoji Romuva. - 1938, Nr.11. - P.270.

¹³ Šalkauskis S. Filosofija ir mūsų gyvenimas // Logos. - 1921/ 1922. - Nr.1/2. - P.21.

tolimausių priežasčių. Ši dalis atitinka aristotelinę-tomistinę filosofijos definiciją. Pirmoji reikštų, kad į filosofijos, kaip bendro m. slo. objektą taip pat įeina pažinimo esmės bei pažinimo ribų tyrimas, - tai yra tomistinės filosofijos definicijos papildymas.

Nuomonės nustatant, į kurtą gi pusę krypo S. Šalkauskio filosofinis žvilgnis, - išreikšiamas atsargiai, tačiau neabejotina, kad jos - skirtingos. V. Pikutis teigia, kad S. Šalkauskio gyvenimo filosofija su vokiškąja Lebensphilosophie sutapo tik pavadinimu.¹⁴ A. Sverdiolo nuomone, S. Šalkauskis buvo artimas Vakarų Europos judėjimui nuo neokantūninkų metodologinės prie Lebensphilosophie orientacijos.¹⁵ Tenka pridurti, kad Vakarų Europos filosofinės tendencijos neapribojo viena kryptimi. Kaip jau minėta, visoje po antinėje filosofijoje, taip pat ir neotomizme daugiau dėmesio imta skirti gnoseologijai. Matyt, ir S. Šalkauskio filosofijos pobūdžio kategoriska charakteristika nebūtų adekvati. Kalbant apie S. Šalkauskio požiūrį į istorijos filosofiją, galima teigti, kad "istorijos pažinimo, humanitarinių mokslų specialios klausimai S. Šalkauskio nedomino", kad "jo dėmesys buvo nukreiptas į istorijos metafiziką".¹⁶ Tačiau S. Šalkauskio filosofijos, kaip mokslo apskritai, aiškintimo atžvilgiu ši mintis netalkytina. Tiesa, S. Šalkauskis atmetė vienpusišką filosofijos, kaip gnoseologijos, supratimą, tačiau, antra vertus, inspiruotas nauju laikų dvasios, pažinimo apskritai tyrimą jis laikė specifine filosofijos sąvybe, akcentuodamas ją nuo specialiųjų mokslų. Vadinas, neatsiūktinai S. Šalkauskis į filosofijos apibrėžimą įtraukė pažinimo esmės bei ribų tyrimą kaip filosofijos objekto dalį. Pačios gnoseologinės problematikos įtraukimas į filosofijos definiciją, neotomizmui akcentuojant filosofiją kaip metafiziką, o pažinimo teoriją skelbiant tik įvadu į metafiziką, rodo S. Šalkauskio susidomėjimą filosofijos objekto pažinimo, filosofinio pažinimo būdo specifikos klausimais.

Pradinė S. Šalkauskio filosofinė pasaulio struktūros koncepcija buvo sudaryta seikant V. Solovjovų. Šalkauskis pritarė V. Solovjovui, kad reikia vengti dviejų kraštutinių - dualizmo ir panteizmo - ir, sprędamas materialaus pasaulio ir absołuto santykių problemą, tarp jų įterpė savotišką mediatorių - "pasaulio vėlę".

Vėliau, besigilindamas į tomistinę filosofiją, S. Šalkauskis tripakopė būties (materialus pasaulis, mistinė esantis - pasaulio siela, absołutas) aiškintimo atsiėmė. V. Solovjovaa, anot S. Šalkauskio, pateko į apgailėtina iliuziją, kai (savadarpo, kad pasaulio vienybės pagrindas - pasaulio siela, kad ji, kaip substancija, bendra žmonėms ir daiktams. Gamtos vienybę S. Šalkauskis postulavo kaip jos suderintų santykių visumą - tvarką ir dėsningumą, kurių priežastis yra Dievo valia. Tarp Dievo valios ir pasaulio negali būti tarpininko - pasaulio vėlės. Formaliai S. Šalkauskis postulavo tomistinį transcendentinio Dievo ir gamtinio pasaulio santykių supratimą. Tačiau šiuo klausimu reikalingas atsargumas: kaip bus matyti toliau, jo filosofijos turinys neatitiko šių deklaracijų.

Svarstydamas žmogaus vietos pasauliui klausimą, S. Šalkauskis pasirinko tomistinę žmogaus sampratą, pagal kurią suprantamas kaip kūno ir sielos vienybė - tarsi hilomorfistinio pasaulio atspindys. Ši dvejojama žmogiškoji prigimtis su pasauliu

¹⁴ Pikutis V. Stasio Šalkauskio filosofinės pažiūros: /Filosofiniai darbai./ - V., 1974. - P. 142-143.

¹⁵ Sverdiolas A. Kultūros filosofija Lietuvoje. - V., 1983. - P. 35.

¹⁶ T.p. - P. 36.

komunikuoja per kultūrą ir religiją. Mintimi, kad kultūrine veikla žmogus panašus į dieviškąjį kūrėją, S. Šalkauskis pratęsė A. Jakšto "mažo kūrėlio" idėją. Šis kultūrinės veiklos sureikšminimas, palyginti su tomistinio intelektualizmo pažirta, kad žmogaus santykis su pasauliu pažintinis - pasyvus, pabrėžė žmogaus, kaip Dievo reikalų žemėje tęsėjo, svarbą. Ši idėja yra priešinga Tomo Akviničio supratimui, kad kūrinys negali dalyvauti kūrime netgi kaip įrankis. Ji neatitinka ir V. Solovjovo supratimo, kad religija - aukščiausia ir vienintelė gyvenimo realybė. S. Šalkauskio žmogaus kultūrinio santykio su pasauliu supratimas skiriasi ir nuo neotomistinio, kuriame kultūrinė veikla tėra empirinė, nekeičianti nei pasaulio, nei žmogaus ir Dievo santykių, ir priešinama transcendentinei žmogaus ir Dievo komunikacijai.

Kaip žinoma, S. Šalkauskis skelbė, kad žmogus per kultūrą neveikia pasaulio "substancionali būdu". Tačiau S. Šalkauskio filosofijoje ryški mintis, kad kiek žmogaus prigimtis užpildoma dieviškuoju pradū, tiek materialinis pasaulis priartėja prie ideaus pasaulio. Maža to: pats S. Šalkauskis deklaravo "žmogaus ir per jį viso pasaulio sujungimą su Dievu"¹⁷ (išreiktą mano - R.R.). Akivaizdu, jog S. Šalkauskiui buvo aktualus gamtinio pasaulio prigimties pakeičimas žmogaus dėka. Netgi svarstant religinės komunikacijos problemą, išnyra gaivališkas ir ne visai matyt, sąmoningas S. Šalkauskio noras iškelti žmogų ir suteikti jam ontinį statusą būties struktūroje.

Sąmoningas ir aktyvus žmogaus santykis su "neribota Esybe", kaip priežastimi ir tikslu, padaro galima ne tik absoliutų pažinimą, bet ir idealią dviejų - gamtinės ir transcendentinės - sferų harmoniją. S. Šalkauskio žmogaus vietos pasaulyje ir tikslų supratimas pakeičia pačią tomistinę dualistinio pasaulio sampratą. V. Solovjovas krikščionišką ontologinę prarają tarp dieviškos būties ir gamtinės bei istorinės realybės bandė sumažinti pasitelkęs mistinę būtybę - pasaulio sielą, o vėlyvasis S. Šalkauskis metafizinio ir materialaus pasaulių tarpininku pasirinko žmogų. Galima pasakyti, kad gamtinio pasaulio (ir savęs) tobulinimas - pasaulio tvarkos bei esmės kėltimas - žmogaus pastangomis S. Šalkauskio, kaip ir A. Jakšto, filosofijoje laikytinas centrine problema. Ji, beje, neatitinka tomistinės filosofijos pagrindinės Dievo ir pasaulio santykių problemos. Tai vėlgį žmogaus, suvokiančio save kaip nieko nereikškančio begalinėje būtyje, bet trokštančio tapti jai ne visagaliu, tai bent bendraautoriu su dieviškuoju kūrėju, išraiška.

Šalia A. Jakšto ir S. Šalkauskio filosofinės orientacijos į žmogų prisimintinas K. Ambrozaitis, patyręs M. Šelerio įtaką bei rašęs asmenybės klausimais. Ir nors jis rėta specialiai svarstęs, kas tai yra filosofija, kokie jos santykiai su kitomis pažinimo sritimis, nėra aptaręs filosofijos tyrinėjimų objekto, tačiau jo polemika su prof. L. Karsaviu žmogaus sampratos klausimu straipsnyje "Sub specie aeternitatis aut durationis" paryškina A. Jakšto ir S. Šalkauskio nužymėtą žmogaus koncepciją, iškeliančią žmogų kaip centrinę filosofijos problemą.

Nėra abejonių, kad Iz. Tamošaitis pasirinktoji filosofijos definicija atitinka tomistinę filosofijos sampratą: "Filosofija yra žmogaus proto pasiekiamas mokslas, kuris stengiasi duoti supratimą viso to, kas yra, kiek tas visas mūsų pažinimui prieinamas savo bendriausiomis ir paskučiausiomis priežastimis ir kiek tas visa yra suvesta į vidujiniai surištą visumą".¹⁸ Šia definicija nusakomas filosofijos objektas

¹⁷ Šalkauskis S. Rinktiniai raštai.-P.104

¹⁸ Tamošaitis Iz. Filosofija, jos apibrėžimas ir padalinimas // Logos.-1923.-Nr.1/2.-P.99

- visa tai, kas yra, visa realybė. Svarbus momentas iz. Tamošaičio svaratymuose - filosofijos, kaip metafizikos, objekto apimties akcentavimas. Lietuviškajam scholas-tui, kaip ir Aristotelui bei Tomui Akvinatečiui, filosofija yra mokslas apie būtį kaip tokia, tačiau filosofijos ribų negalima išplėsti per daug, kaip, aakyaim, darė G. Hegelis, sutapatindamas mąstymą su būtimi. Dar antriau ji - kritikavo polinkį siaurinti filosofijos objektą. Naujajam laikais filosofijos objektas iš būties buvo perkeltas į subjektą. Tam pradžia davė anglių empiristai - Dž. Lokas, T. Hobzas, F. Bekonas, D. Hiūmas. Vėliau I. Kantas atmetė metafiziką, kaip mokslą apie būties esmę, apie antjusalinį pasaulį. Metafizika buvo pripažinta kaip mokslas tik apie pažinimo ribas. Toks transcendentinės metafizikos transformavimas į imanentinę iz. Tamošaičiui buvo neleistinas filosofijos susiaurinimas.

Prieš nustatant paties iz. Tamošaičio priskiriamą metafiziką objektą, reikia pridurti, kad filosofija tiek antikos, tiek viduramžių laikais (ir Šv. Augustinas, ir Tomas Akvinateis) ieškojo to, kas būtųje yra pastovus, ir raadavo pastovumo elementą skirtinguose būties lygiuose. Platonas išskyrė pojūčių, arba reiškinų pasaulį ir antjusalinį, arba daiktų esmių, universalų idėjų pasaulį. Viena iš metafizikos krypčių ir buvo platoniškoji-augustinėtiškoji, kurios objektas - tas antrais idealus pasaulis. Nuo Aristotelio per tomizmą keliauja antroji metafizikos linkmė, kuri savo objektu pripažįsta tiek antiempirinį pasaulį, tiek materialųjį pasaulį, be kurio pažinti pirmąjį neįmanoma. Jei platoniškoji tendencija linkusi pripažinti tikroju idėjų pasaulį, tai aristoteliškoji - sustiprinti metafiziką tvarkos pradą ir daiktų pasaulyje. (Šią tendenciją akivaizdžiai išreiškė viduramžių teorija apie materiją ir formą). Naujųjų laikų filosofija, kaip žinoma, radikaliai atsisakė pasaulio metafizinio pastovumo paieškų; tam negalėjo pritari ti. Tamošaitis. Pasak jo, i metafiziką, kurios objektas - reali, bet nemateriali būtis, tyrinėjimų orbita įeina ir tai, kas gamtiniam pasaulyje yra pastovus, metafiziką. Patys reiškiniai iz. Tamošaičio nėra ignoruojami absoliučiai. Lietuvių filosofas atkreipė dėmesį į V. Solovjovo argumentus prieš akcepti-cizmą, skelbianį metafizikos objekto (kaip daikto savyje) pažinimo negalimumą. Jei mes nepažįstame vien reiškiniaus, vadinasi, atskiriame reiškinį nuo jo esmės, o tai, pasak Tamošaičio, yra nesamone, nes reiškinys yra daikto esmės pasireiškimas. Pažindami reiškiniaus, pažįstame esmę, kurių išraiška jie yra. Akivaizdu, jog filosofui rūpi pasaulis kaip visuma, būtis kaip tokia, i kurią įeina tiek empirinis, tiek absoliutus pasauliai. Jei paminėtume, kad Tomui Akvinatečiui visata - vienlėsa, ir, nors trumpalaikis reiškinys, ji nėra metafizinė būtis atmeta, ir filosofijai svarbi, kaip ir jos priežastis bei tikslas, beliks pripažinti, kad iz. Tamošaičio filosofijos samprata paremia tomizmą.

Beje, vienokla ar kitokia filosofijos koncepcija patikalina ar patvirtina žmogaus klausimo vieta filosofinėje problematikoje. Sekdamas M. Šeleru, iz. Tamošaitis yra įsitaręs, kad jei nebūtų žmogaus, tai nebūtų ir Dievo, už tai filosofas tuometinės Lietuvos neoscholastų buvo kaltinamas crezija. Prieš tokius kaltinimus iz. Tamošaitis suskubo gintis ir patikalino, kad jo teiginį reikia suprasti gnosologine prasme: jei nebūtų subjekto, tai nebūtų ir objekto. Turint omenyje, kad spiritua-lizmui daugiau rūpi žmogaus ir Dievo komunikacijos problema, dar kartą būtų proga pabrėžti, jog iz. Tamošaitis - filosofas domia absoliutaus ir gamtinio pasaulių santykio klausimu, kuris būdingas tomizmui. Antra vertus, iz. Tamošaičiui, kaip ir M. Šelerui, filosofijos tyrinėjamas objektas yra vertybių pasaulis. Tai lėdžia matyti, jog iz. Tamošaičio filosofijos prigimties samprata nebuvo adekvati tomizmui.

Filosofija ir mokslas. Svarstydamį filosofijos objekto klausimą, kone visi neoscholastinės filosofijos atstovai Lietuvoje aptarė filosofijos ir specialiųjų mokslų bei filosofijos ir teologijos santykių problemas.

Bet kokio mokslo objektas, S. Šalkauskio, Iz. Tamošaitčio, kaip ir apskritai tomistų, supratimu, sudarytas tarsi iš dviejų dalių - materialinės (daiktų sritis, kurią tyrinėja mokslas) ir formaliosios (aspektas, kuriuo tyrinėjama ši daiktų sritis), tuo paremtas ir filosofijos bei kitų mokslų dvejetainis skirtumas. Nors P. Kuraičius, A. Gyllys konkrečiai neįvardijo mokslų materialaus ir formalaus objektų, iš esmės apibrėždamį filosofijos ir specialiųjų mokslų ribas, pagrindu ėmė kaip tik šį neotomistinių mokslų objektų skyrimo principą.

Materialinis filosofijos objektas esąs neribotas - tikrovės visuma (visa, kas yra, kas pažįstamas, kas sukurta). Filosofinis žinojimas stengiasi apimti visą materialųjį bei dvasinį pasaulį. Specialūs mokslai, priešingai, turi ribotą pagal savo prigimtį objektą - vieną kurią tikrovės dalį. Atskiri mokslai, išsidalijdami pasaulį dalimis, saugo pasaulio vienybę. Tuo tarpu pasaulis nesąs skeveldrų rinkinys. "Realus pasaulis (...) yra tam tikra organinė visuma".¹⁹

Iz. Tamošaitis pabrėžė, kad atskiri mokslai dažnai net nežino, koks yra tos tyrinėjamos dalies santykis su visuma, kurioje ji egzistuoja. Filosofija, anot A. Gyllo, domisi ir tais pačiais reiškiniais, kaip specialūs mokslai, tik nagrinėja juos ne kiekvieną atskirai, o susijusį su visa realybe, ir todėl gali atsakyti, kokią vietą visoje realybėje (turima galvoje gamtinis pasaulis ir transcendentinis kartu) užima gamta, žmogus, kaip tos realybės dalys, kokią prasmę ir tikslą turi žmogaus gyvenimas visos būties atžvilgiu. Filosofijos, kaip specifinio pažinimo, esminę charakteristiką sąlygoja formalaus objekto nusakymas. S. Šalkauskio, Iz. Tamošaitčio bei kitų filosofų supratimu, formalaus objekto požiūriu specialieji mokslams rūpi artimiausios reiškinų priežastys, filosofija domisi tolimiausiomis priežastimis, kurių tolimiausia, aiški, - absoliutūs.

Filosofija, tomistų požiūriu, sprendžia ir tokias problemas, kurios neįeina į specialiųjų mokslų kompetenciją ir gali būti savarankišku mokslu. Mintis, kad plečiantis specialiųjų mokslų apibrėžimui, filosofijai neliks tyrinėjimo objekto, giliai P. Kuraičio įsitikinimu, nepagrįsta. Mokslas nusako gamtinio pasaulio tvarką, daiktų tarpusavio santykius, dėsningumą, tačiau kodėl tokia, o ne kitokia tvarka, jis, pasak P. Dovydaičio, nekompetentingas atsakyti. Identiška ir Iz. Tamošaitčio nuomonė: yra klausimų, kurių specialūs mokslai nekelia ir į juos atsakyti negali. Pasaulyje yra paslaptinių, mokslinškai neišaiškintų jėgų. Scientistinės kryptys šias jėgas pašalina ir iš pasaulio, ir iš filosofijos. Nei mokslinis pažinimas, redukuojantis visa į reiškinius, nei filosofinis pasaulio sudaktinimas, jė dvasinės sterilizacijos nepatenkino Iz. Tamošaitčio ir tų, jo nuomone, kurie nori pažinti plačiau ir giliau. Į tamošaitiškai suprantamą filosofijos objektą įeina ir tokie dalykai, kurie mokslinškai neišaiškunami ne tik esamuosiu momentu, bet ir apskritai mokslui neprieina... d. Filosofija specialiųjų mokslų atžvilgiu pripažįstama daug pranašesnę: j s objektas platesnis ir pažinimas gilesnis. Dėl savo objekto visuotinio bei gilumo filosofija, P. Dovydaičio požiūriu, ne tik turi teisę būti savarankišku mokslu, bet yra ir vienintelis tikrasis mokslas,

¹⁹ Tamošaitis Iz. Metafizika ir atskiri mokslai // Lietuvos Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto raštai. - K., 1925. - K. - P. 365

kaip visą pasaulio išmintis".²⁰

[domu pastebėti, kad A. Gylis, kaip ir S. Šalkauskis, pažymi, jog metafiziką iš kitų mokslų išskiria gnoseologinio pobūdžio - pažinimo ribų - klausimai (žinoma, jam nepriimtinas kai kurių I. Kanto pasekėjų bandymas sutapatinti filosofiją su gnoseologija).

Filosofija ir teologija. Su tomistine nuostata svarstydami filosofijos ir teologijos santykių problema, filosofai taip pat skyrė materialųjį ir formalųjį objektą, kaip ir nustatydami filosofijos ir specialiųjų mokslų ribas. Materialaus objekto atžvilgiu filosofija ir teologija gali iš dalies sutapti, nes filosofija šalia gamtinio pasaulio tyrinėja ir metafizinius dalykus. Formalaus objekto atžvilgiu filosofija ir teologija buvo griežtai skiriamos. Formalių objektų skirtumas sąlygotas skirtingų pažinimo būdų. Filosofija besiremianti žinojimu, teologija - žinojimu ir tikėjimu. Iš esmės formalus filosofijos objektas - tik davis bendro su teologija materialaus objekto. Filosofija stiebia tik tiek, kiek žmogaus protas gali išvengt per reiškinių pasaulį. Galų gale filosofijai ir tereikia tik tiek žinių apie "pirmutinę ir visuotinę materialinę daiktingo mūsų pasaulio priežastį"²¹, kad užtektų nustatyti metafizinio ir šio pasaulio ryšį bei to santykio pobūdį. Teologija formalaus objekto atžvilgiu savo objektu turinti ir tai, kas negali būti pažinta ribotu žmogaus protu.

Formalus teologijos objektas yra asmeninis, protu nesuvokiamas Dievas, kurio būtis yra dieviška. Dievas, kaip filosofijos objektas, negali būti išreikštas asmenybės forma, negali turėti antropomorfinių bruožų. Filosofijos objektas yra protu suvokiamas Dievas, kiek jis yra regimo pasaulio priežastis. Religinis antropologiškas Dievo nusakymas neprieštarauja filosofijos neasmeniškam absolutui, nes tai yra skirtingi tos pačios viršgamtinės būtybės apibūdinimo aspektai.

S. Šalkauskis ir daugumas kitų filosofų teigė, kad tai, kas nesuvokiama, nėra įmanoma, nėra absurdas, nesąmonė prieštaraujanti protui. Tai, kas nesuvokiama, - taip pat tiesa, bet ji aukščiau proto, todėl tegali būti religine paslaptimi. Filosofijos esminė žymė esanti ta, kad ji negali remtis apreiškimu, ir todėl dalis teologijos formalaus objekto lieka jai neprieinama. Tuo tarpu Iž. Tamošaitis kiek nukrypo nuo tomistinio šio klausimo aiškinimo. Kadangi filosofijos paskirtis, pasak Iž. Tamošaitčio, - būti ne tik teoriniu pažinimu, bei ir etiškai vertinti, įprasminti būti, paaiškėja, kad ir filosofijos Dievas negali būti protu išgrynintas tiek, kad jį aiškinant neliktų jokių religinių momentų. Filosofijoje, kuri tyrinėja absoliutą ir kuris kaip abstraktus neleidžia filosofijai atlikti "įprasminančių" funkcijų, paliekama kaip objektas ir ta dieviškoji esybės pusė, kuri gali būti ne protu, bet religinėmis emocijomis suvokta. Kad neatirsėtų prieštaravimų pačioje filosofijoje, kurios pažinimo priemonė - protas, šis absoliuto, kaip religinio Dievo, aspektas filosofijoje igauna paslapties pavidalą. Štai šita paslaptis, kaip pagrindinė tiesa, nors iš pažintos nepastebima filosofijos objekto struktūroje, yra ta giluminė jėga, reguliuojanti filosofijos ir religijos santykius.

Reziumuojant galima pasakyti, kad lietuviškųjų neoscholastikos atstovų filosofijos objekto supratimas nebuvo vienareikšmis. Remiantis filosofijos ir specialiųjų mokslų bei teologijos santykių problemos sprendimu, gali susidaryti filosofijos, kaip

²⁰ Dovydas P. Filosofijos kilmė, jos sąvokos, darbo sritys ir uždaviniai // *Logos*. - 1921 / 1922. - Nr. 1-2. - P. 4..

²¹ Šalkauskis S. Filosofija ir mūsų gyvenimas. - P. 19.

neotomizmo, koncepcijos vienalytškumo įspūdis. Tokią išvadą sugestionuoja ir pateikti filosofijos apibrėžimai, daugiau ar mažiau atitinkantys tomistines nuostatas. Tačiau atidesnė rodo, kad Lietuvos XX a. pirmosios pusės filosofijoje išsiskyrė dvi filosofijos koncepcijos: tradicinė, laikanti filosofijos objektu Dievo-pasaulio santykius, ir neortodoksinė, besiorientuojanti į žmogaus-Dievo problemą, kuri būdinga spiritualistinės orientacijos filosofinėms srovėms. Būtina pabrėžti, kad filosofijos koncepcijų diferenciacija inspiravo diskusijas įvairiais filosofijos klausimais, kėlė filosofinę ir apskritai mąstymo kultūrą Lietuvoje.